

ISSN 1822-119X

Mokytojų ugdymas. 2014. Nr. 22 (1), 38–55

Teacher Education. 2014. No. 22 (1), 38–55

Manuel Jacinto SARMENTO, Natália FERNANDES, Gabriela TREVISAN

*Minho universitetas • University of Minho, Institute of Education
Minho universiteto Švietimo instituto Vaikystės / CIEC, University of Minho, Institute of
studijų centras (CIEC) Education / CIEC / ESEPF / CIPAF
Paulos Frassinetti aukštoji mokykla (ESEPF)
Paulos Frassinetti tyrimų centras (CIPAF)*

EKONOMIKOS KRIZĖ PORTUGALIJOJE IR VAIKŲ TEISĖS Į NEDISKRIMINAVIMĄ

THE ECONOMIC CRISIS IN PORTUGAL AND CHILDREN'S RIGHTS TO NON- DISCRIMINATION

Anotacija

Įvykiai „pasaulinėje ekonomikoje“ paveikė ir portugalų vaikų gyvenimą, todėl aktualu tampa aiškintis, kaip ši visuotinė kultūra (ideologija) formuoja portugalų vaikystės fenomenologiją ir kokios yra konkrečios minėtos kultūros (ideologijos) pasekmės. Mat svarbu kalbėti ne tik, kas formuoja vaikystę, kaip vaikai ją išgyvena, bet ir kaip politinės-ekonominės sąlygos veikia vaikų gyvenimą ir vaikystę apskritai, kartu aptariant viešųjų politinių programų poveikį visuomenei.

Straipsnio tikslas – aprašyti, kaip Portugalijos ekonominė krizė, turėjusi didesnę ar mažesnę poveikį visiems šios šalies bendruomenės nariams, paveikė vaikus, paskatino diskriminaciją vaikystėje ir sumažino vaikų galimybes.

Prasminiai žodžiai: *vaikystės sociologija, ekonominė krizė, vaikų pilietybė.*

Įvadas

2008 m. Europą sukrėtusi ekonominė ir politinė krizė ypač skaudžiai paveikė ekonomiškai pažeidžiamiausią žemyno dalį – pietų regionus. Labai išaugus skoloms, daugumai Pietų Europos valstybių – Portugalijai, Ispanijai, Graikijai, Italijai – ir netgi Airijai reikėjo prašyti Europos Sąjungos ir Daugiašalių investicijų fondo pagalbos. Kiekviena šių šalių patyrė ekonominių sunkumų, sumažinusių valstybės lėšas ir lėmusių didesnius mokesčius dirbantiems.

Annotation

The consequences that arose from the ‘global economy’ have been significant in Portuguese children’s lives and we believe it is fundamental to reflect on the ongoing structuring of childhood through this global culture/ideology and the concrete implications that they have. It is also important to understand how childhood is constructed and experienced, as well as to consider the impacts of political economic conditions on children’s lives and in childhood in general, taking into account the effects brought on by public policies.

The aim of this paper is to reflect on the ways through which the economic crisis affecting the general Portuguese population has impacted children in particular and promoted discrimination and a lack of opportunities in childhood.

We will focus on two dimensions: first, on general data about the ongoing policies that have been reducing social rights, increasing poverty rates and threatening basic rights such as educational and health rights, to show their impact on children’s lives. Second, we will discuss some data collected with children throughout different research projects in order to characterize the meanings and impacts of the crisis in their lives from their points of view

Keywords: *sociology of childhood, economic crisis, children’s citizenship.*

Siekdamos įveikti šiuos sunkumus ir sumažinti valstybės skolas bei paskatinti ekonominį augimą, vyriausybės ryžosi įvairioms struktūrinėms reformoms, dėl kurių, deja, mažėjo algos (tai apribojo šeimos narių galimybes pirkti), didėjo mokesčiai ir buvo apribotos socialinės išmokos (teko sumažinti netgi specialiąsias išmokas šeimoms).

Kadangi visą portugalų bendruomenę sukrėtusi ekonominė krizė neaplenkė ir šalies vaikų gyvenimo, svarbu aptarti, kaip ši visuotinė kultūra (ideologija) formuoja portugalų vaikystės fenomenologiją ir kokios yra konkrečios minėtos kultūros (ideologijos) pasekmės. Šiam tikslui įgyvendinti pasitelkti du tyrimo aspektai. Pirmiausiai, siekiant parodyti valdžios vykdomos politikos poveikį vaikams, pateikiama bendro pobūdžio informacija apie tebevykdomą politiką, kuri ir šiomis dienomis riboja socialines žmonių teises, didina skurdą ir kelia grėsmę pagrindinėms žmonių teisėms – teisei į švietimą ir teisei į sveikatą. Antroje darbo dalyje aiškinamasi, kaip patys vaikai suvokia ekonominę krizę ir išgyvena jos padarinius.

Vaikystės sociologija ir vaikystės įvairovė

„Kol kas dar niekas išsamiai neišanalizavo naujos, sociologinės, vaikystės paradigmos, todėl tai toliau išlieka pagrindine šios srities mokslininkų užduotimi“ (Prout and James, 1990, p. 2–3). Nors nuo šios pastabos išsakymo praėjo daug laiko, kai kurie klausimai išlieka aktualūs. Tai liudija Europos šalyse augantis vaikų studijų centrų bei vaikystės studijų srities mokslinių laipsnių siekiančiųjų skaičius, stiprėjantis bendradarbiavimas su Tarptautinės sociologų asociacijos (*angl.* ISA – International Sociological Association) Vaikų sociologijos tyrimų komitetu bei Tarptautinės prancūzų sociologų asociacijos (*pranc.* AISLF – Association Internationale des Sociologues de Langue Française) Vaikų sociologijos tyrimų komitetu, organizuojamos konferencijos ir seminarai vaikų sociologijos klausimais ir t. t.¹

¹ Čia galima paminėti ir kitus vaikų studijų centrus, pavyzdžiui: vaikų studijų centrą Jungtinės Karalystės universitetuose, kur didžiulę įtaką, be daugelio kitų tyrėjų, turi Alan Prout, Chris Jenks, Pia Christensen, Allison James ir Virginia Morrow; prancūzų tyrimus, remiamus Tarptautinės prancūzų sociologų asociacijos, aktyviai vykdo Régine Sirota, Éric Plaisance, Patrick Rayou, Julie Delalande ir kt. Negalima nepaminėti ir Jens Qvortrup – Tarptautinės sociologų asociacijos vaikų sociologijos tyrimų komiteto nario. Portugalų tyrimuose pasižymi Vaikų studijų institutas ir Manuel Sarmiento, kuris kartu su savo kolegomis Natália Fernandes ir Catarina Tomás gavo pirmąją vaikystės sociologijos magistro laipsnį.

Introduction

Over the last 5 years (since 2008), Europe has been under an economical and financial crisis that has hit particularly the more vulnerable economies, namely ones from the South. Facing major debt scenarios, most of the Southern European Countries – Portugal, Spain, Greece, Italy and Ireland – have needed the help of the Economic Union and the MIF. Austerity has been the recipe followed in every country with constraints on public money and on tax increases of the working population. Alongside these plans, structural reforms have been announced by governments to help sustain public debt and increase economic growth. However, these plans are also usually accompanied by heavy salary costs reducing households financial capacities, tax increases, and cuts on main social benefits as well as specific family policy benefits.

The consequences that arose from this ‘global economy’ have been significant in Portuguese children’s lives and we believe it is fundamental to reflect on the ongoing structuring of childhood through this global culture/ideology and the concrete implications that they have in the conditions of children’s lives. Reflections are made on the ways in which the economic crisis affecting the Portuguese population in general has been affecting children in particular. Two dimensions appear to be particularly significant: first, the ongoing policies that have been reducing social rights, increasing poverty rates and threatening basic rights such as educational and health rights, while trying to show their impact on children’s lives; the second data collected with children tries to characterize from their points of view the meanings and impacts of the crisis in their lives.

The sociology of childhood and the diversity of childhoods

“The task of making this emergent paradigm explicit is far from complete and remains the major priority for those involved in the study of childhood” (Prout and James, 1990, p. 2–3).

Even though a long way was made ever since this observation by Prout and James, some questions remain pertinent particularly when we analyze the main research areas followed and challenges faced in the present times. One clear sign of these advances has been the growth throughout different European countries of Research Centers in Child-

Ne mažiau svarbi vaikystės studijų priežastis yra siekis sukurti teorinį pamatą naujam paradigmai nagrinėti. Išryškinant ankstesnių teorijų spragas, siekiama sukurti naujų įžvalgų ir sukaupti daugiau žinių apie vaikus bei vaikystę. Teorijos kūrimas neišvengiamai susijęs ir su tyrimo metodologijų bei priemonių pasirinkimu. Etika – pagrindinis aspektas šioje tyrimų srityje (Christensen and James, 2000). Kita svarbi diskusijos tema – metodai, kai mokslinė tema tirama dalyvaujant ir patiems vaikams, tačiau iki šiol vaikystės studijų ekspertai nesutaria dėl tokių metodų taikymo moksliniuose darbuose (Almeida, 2009; Soares, 2007).

Dėl šių priežasčių vaikystę tyrinėti sociologiniu požiūriu pradėta nuo dviejų priešybių analizės, kuri mūsų dienas pasiekia iš klasikinių antikų laikų, kai dažnai kalbėta apie statiskumo ir dinamikos bei gamtos ir civilizacijos paraleles (Prout, 2005). Vis dėlto dualistinis mąstymas, kuriuo nors ir buvo norima susisteminti žinias apie vaikus, nebuvo specialiai sukurtas vaikystės fenomenologijai analizuoti. Galima gana drąsiai teigti, kad tam tikras pranašumas buvo suteikiamas mikropasaulio tyrinėjimui. Marchi ir Sarmento (2008) taip pat įrodinėjo sąvokos „karta“ atgimimą ir kartu su tokiais autoriais, kaip Mayall, Alanen bei Qvortrup, argumentavo termino „*metier d'élève*“ vartojimą prancūziškai kalbančiame pasaulyje ir pagrindė socialinio konstrukcionizmo teorijos taikymą analizuojant vaikystės fenomenologiją. Tokių įvairių perspektyvų suderinimas greičiausiai yra įmanomas tik šiomis dienomis, kai jau praėjo pakankamai laiko, kad būtų galima kritiškai ir nešališkai įvertinti anksčiau atliktus tyrimus. Tai padaryta 2005 m. išleistame Prouto darbe *The Future of Childhood* („Vaikystės ateitis“).

Žinoma, reikia pabrėžti, kad daug svarbių temų buvo plačiai aptartos ir analizuotos. Vadinasi, labiau suprantama darosi vaikystės fenomenologija ir tai, kaip vaikai įsivaizduoja savo gyvenimą ir kaip žiūri į suaugusiuosius, t. y. ar laiko save visiškai skirtingais nuo suaugusių žmonių, o gal priešingai – jaučia, kad yra priklausomi nuo suaugusiųjų, kurie savo ruožtu yra priklausomi nuo vaikų. Vaikų žaidimas, vaikystės kultūra, bendraamžių santykiai, vaikų gebėjimai įvairiose srityse, draugystės ir t. t. yra tik dalis tų svarbių mokslininkų jau plačiai aptartų temų. Lygiai taip pat galima būtų įrodinėti vaikystės diskursų „radikalizaciją“, siekiant

hood Studies; on degrees in the field area; on the inclusion of a Research Committee on the Sociology of Childhood of the International Sociological Association (ISA); of a Comité de Recherche en Sociologie de l'Enfance of the Association Internationale des Sociologues de Langue Française (AISLF), with permanent conferences and seminars on sociology of childhood; etc.¹.

A second reason, strongly related to the first one, has to do with the effort made in order to provide the theoretical framework to the new paradigm. This concerned creating the conditions for these ruptures to occur in order to build new insights and knowledge on children and childhood. Alongside these theoretical frameworks another concern emerges regarding research methodologies and techniques that needed to be critically requisitioned. Ethical concerns were a main part (Christensen and James, 2000). Another important discussion theme was the use of participatory research methodologies with children, still not consensual amongst the field area experts (Almeida, 2009; Soares, 2007).

Therefore, the sociological construction of childhood started as more dichotomous by transferring into the study field classic debates such as agency/structure or nature/culture (Prout, 2005). The production of a theoretical framework of childhood was not immune to a dualistic thought that struggles to reconcile different levels of knowledge on children. It is still fair to claim that a certain preference was given to the micro. Marchi and Sarmento (2008) also argue the renewal of the generation concept, with authors such as Mayall, Alanen, Qvortrup, the work of the concept of the *metier d'élève* in the francophone world, and the social constructionist theory applied to childhood. Later, and perhaps because enough time has already passed it is possible to look to all the production in a more critical and distanced way, a reconciliation of these perspectives is worked, namely with the publication in 2005 of Prout's *The Future of Childhood*.

¹ For instance, different *Childhood Studies Centers* in UK universities, with the strong impulse of authors such as Alan Prout, Chris Jenks, Pia Christensen, Allison James, Virginia Morrow, among others; on the French side, and through AISLF, Régine Sirota, Éric Plaisance, Patrick Rayou, Julie Delalande, among others; the Research Committee on Sociology of Childhood, of the ISA, of Jens Qvortrup; on the Portuguese side with the Institute Of Childhood Studies and the first master's degree in Sociology of childhood, with Manuel Sarmento and its research team, namely, Natália Fernandes and Catarina Tomás.

sukurti vaiko įvaizdį, kuris remtųsi vaiko gebėjimu save tinkamai įvertinti atsižvelgiant į tai, ką jis daro ir kas jam yra neįprasta bei nauja, ir kuris apimtų vaiko ryšį su kitomis kartomis, būtent – suaugusiais žmonėmis (Jenks, 1992; Honig, 2009).

Kitas reikšmingas įvykis – Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (UN 1989), kurioje vaikas suvokiamas kaip aktyvus teisės ir pareigas turintis visuomenės narys, t. y. pilietis. Vaikystę studijuojantys sociologai daugiausiai dirba dviejose srityse: jie susitelkia ties vaikų teisių užtikrinimu sprendžiant juos ištikusias problemas ir siekia išgirsti vaikų „šauksmą“. Reikia pabrėžti, kad sąvoka „šauksmas“ išlieka problemiška (Christensen, 2009). Kitiškai vertinant Vaiko teisių konvenciją, galima pastebėti, kad jos pritaikyti pasauliniu mastu yra tiesiog neįmanoma, ypač turint omeny tam tikras vaikų bendruomenės visame pasaulyje. Dabartiniame politiniame kontekste akivaizdu, kad Vaiko teisių konvencijos pažadai sumažinti vaikų skurdą ir badą, užtikrinti pagrindinę sveikatos priežiūrą ir neleisti vaikų imti į kariuomenę yra sunkiai įgyvendinami. Vaikų pilietybės klausimas ir toliau išlieka diskutuotinas, ypač vertinant konkrečias vaikų gyvenimo sąlygas ir dalyvavimo visuomenės veikloje galimybes (Sarmento, 2008; Cockburn, 2012 ir kt.).

Norėdami paaiškinti vaikystę, mokslininkai pasitelkia įvairių teorinių priemonių, kurios daro poveikį dabartinėms diskusijoms apie vaikų tapatybę ir įvairovę. Diskusijos tampa dar aršesnės, kai anksčiau minėtoje priešybių analizėje taikomos skirtingos prieigos, pavyzdžiui, kai vieno vaiko tapatybė supriešinama su vaikų tapatybių įvairove. Siekiant išspręsti šią problemą ir pagilinti žinias apie vaikus, tikslingiau būtų taikyti dialektinį metodą (Sarmento, 2013), užtikrinantį abipusį ryšį tarp socialinės vaiko tapatybės ir socialinių vaikų praktikų įvairiuose socialiniuose kontekstuose. Žvelgiant iš struktūrinės perspektyvos, vaikystę formuoja būtent visuomenė, todėl jos įtaka vaikams yra vienoda: visame pasaulyje vaikai neturi balsavimo teisės, nėra laikomi politiniais dalyviais, privalo mokytis, o ne dirbti ir t. t. Tačiau visuomenė daro ir labai reikšmingą poveikį vaikų gyvenimo sąlygoms, lyties suvokimui (t. y. buvimas mergaite arba berniuku), socialiniam statusui (t. y. skirtingos turtingųjų ir vargšų privilegijos), kultūriniam ypatumams ir poelgiams.

Still a set of important themes were widely debated and explored bringing in new insights on children and the ways in which they build their own forms of being and thinking as distinct and interdependent of adults. Themes such as children's play, childhood cultures, peer relationships, children's competences in different areas of their lives, friendships, etc., were explored. In the same sense we could also argue of a certain "radicalization" of discourses on childhood. To a degree it appears to be necessary to create an image of the child capable of defining it for what it is, what he does and what's distinct and diverse for him and in relation to other generations, namely, adulthood (Jenks, 1992; Honig, 2009).

Another turning point was the UNCRC (UN 1989), which promoted an image of children and childhood as active and participant beings in their own societies, as a subject of rights and duties; thus, as citizens. Participation rights in issues affecting them as well as the importance of their voices are two of the main themes for the sociology of childhood researchers. Still, even the notion of "voice" when discussing children remains problematic (Christensen, 2009). The critical perspective of the CRC in a global society can easily be seen as deceptive in its impossible-to-fulfil promises when we think of particular childhoods around the world. Global indicators on child poverty, children's starvation, the absence of basic medical care, and child soldiers question the global promise of the CRC. Children's citizenship remains an ambiguous notion particularly if we look at children's concrete life conditions and participation opportunities (Sarmento, 2008; Cockburn, 2012, amongst others).

Different theoretical frameworks are mobilized in order to understand childhood, which impact an ongoing discussion: children's identities and diversities. Here, tensions are to be found when different approaches are set into place in a dichotomist way, for instance, the one of identity versus diversity. However, and in order to amplify childhood's knowledge, a dialectic approach would be more accurate (Sarmento, 2013), one that could capture the relations of the mutual implication of childhood social identity with the diversity of contexts and social practices of children.. Structural perspectives argue exactly that childhood is socially constructed and this affects children in similar ways: around the world children are the ones not voting, not being qualified as political actors, who follow compul-

„... tai, ką visi vaikai turi bendra, jie išgyvena skirtingai priklausomai nuo įvairovės, kuri savo ruožtu išplečia bendrų dalykų spektrą, į vaikystę įpindama socialinių aspektų, kuriuos galima pamatyti tik remiantis ta pačia įvairove“ (Sarmiento, 2013, p. 12).

Vadinasi, jeigu dėmesys bus fokusuojamas tik į žmonių įvairovę, o tapatybės svarba pamiršta, susidarys klaidingas vaikystės kaip kategorijos įvaizdis, ignoruojant vaikų gyvenimą reguliuojančias struktūrines visuomenės sąlygas. Remiantis struktūrine analize, visą vaikų kartą galima laikyti paprasčiausia klase, neįvertinant paradoksalių socialinės stratifikacijos sąlygų, kurios galiausiai netyčia suformuoja Europoje paplitusį ir į suaugusius žmones orientuotą vaiko įvaizdį. Taigi tik dialektinė vaikystės analizė, apimanti „visuomenės nuskriaustų“ (Sarmiento, 2013), neturtingų, dirbančių ir gatvėje gyvenančių vaikų atvejus, gali padėti suprasti ir interpretuoti socialinius procesus, kurie kelia daug įtampų ir nesusipratimų tyrinėjant vaikystės kategorijos normatyvumą, kartų įvairovę ir tam tikros kartos dominavimą.

Europos ekonomikos poveikis vaikams ir suaugusiesiems

2013 m. 25 milijonams vaikų Europoje, t. y. vienam iš keturių vaikų, grėsė skurdas ir socialinė atskirtis (EAPN; Eurochild 2013).

Vaikai gyvena skurde, jeigu jų užauginimui skiriamos lėšos ir ištekliai neatitinka standartinių jų visuomenės gyvenimo sąlygų, užtikrinančių žmonių socialinį, emocinį ir fizinį tobulėjimą bei gerovę. Gyvendami skurde, vaikai ir jų šeimos gali patirti įvairių nepatogumų dėl mažų pajamų, skurdaus gyvenamojo būsto ir aplinkos, prastos sveikatos priežiūros ir švietimo kliūčių. Vaikai dažnai nustumiami į šalį, o kartais jų net nekviečia į sporto, socialinius, pramoginius ir kultūrinius renginius, kurie kitiems vaikams yra lengvai prieinami. Jų galimybė naudotis pagrindinėmis teisėmis neretai apribojama, jie dažnai diskriminuojami ir niekinami, tad neuostabu kad jų pagalbos šauksmas būna neišgirstas (EAPN, Eurochild 2013, p. 9).

Beje, norint suvokti, kokį poveikį vaikų gyvenimui turi skirtingi struktūriniai veiksniai ir / ar valstybės politika, reikia apibrėžti gerovės sąvoką. UNICEF (2010) nuostatomis, pagrįn-

sory education, are forbidden to work, etc. But their life conditions, being a girl or a boy, rich or poor, are deeply affected as well as their cultures and expressions.

“...what is common in children is differentially lived by them depending on their diversity that, on its turn, amplifies notions of what is common, by bringing structural dimensions to childhood that can only be seen through that diversity” (Sarmiento, 2013, p. 12).

Therefore, the mistake of focusing analysis solely on diversity without identity factors dilutes childhood as a category by ignoring the structural conditions of societies that regulate them. The mistake of the structural analysis is to consider the childhood's generational category as a class, underestimating paradoxical conditions of social stratification that ultimately and unintentionally create a hegemonic, adult-centred, European image of the child. A dialectic analysis of childhood through diversity from “children at the margins” (Sarmiento 2013), poor children, working children, and street children, is a compulsory condition for understanding and interpreting social processes that lead to tensions and internal contradictions in childhood normativity, on plural forms of generativity and generational domination.

Global economies – impacts on children and adults

In 2013, 25 million children were at risk of poverty and social exclusion in Europe – one in every four children (EAPN; Eurochild 2013).

Children are living in poverty if the income and resources available for their upbringing are so inadequate as to preclude them from having a standard of living which is considered acceptable in the society in which they live and which is sufficient to ensure their social, emotional and physical well-being and development. Because of growing up in poverty they and their families may experience multiple disadvantages through low income, poor housing and environment, inadequate health care and barriers to education. They are often excluded and marginalized from social, sporting, recreational and cultural activities that are the norm for other children. Their access to their fundamental rights may be restricted, they may experience discrimination and stigmatization and their voices may not be heard (EAPN, Eurochild 2013, p. 9).

diniai vaikų gerovės elementai yra šie: materialinis turtas, sveikata ir saugumas, švietimo gerovė, santykiai šeimoje ir su bendraamžiais, elgesio būdas ir pavojai, individuali gerovė (t. y. kaip jaučiasi patys vaikai). Nors gerovę apibūdina ne tik materialinės sąlygos, jos vis tiek yra labai reikšmingos, nes leidžia išnaudoti skirtingus išteklius, ypač tuos, kurie suteikia galimybę naudotis pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir mažina socialinę atskirtį.

Taigi, remiantis EAPN ir Eurochild duomenimis, gyvenimas skurde vaikams gali reikšti tai, kad jie: neturi pakankamai maisto ir nesimaitina sveikai; nepajėgia įsigyti naujų tinkamų drabužių ir batų; neturi daiktų, kurie vaikams kitose šalyse yra savaime suprantamas dalykas, pavyzdžiui, knygos, mokyklinės prekės, laisvalaikio priemonės (dviratis, riedlentė ir t. t.); gyvena skurdžiose arba ankštose patalpose, kurios nepakankamai šildomos, drėgnos; vaikai neturi pakankamai erdvios ir šviesios vietos namų darbams atlikti; šeimoje stokojama pinigų sumokėti už kokybišką vaikų sveikatos priežiūrą, mokslą ar tam tikru metu reikalingą / būtiną pagalbą; beveik neturi galimybės žaisti padoriose ir nenuniokotose žaidimų aikštelėse arba dalyvauti sporto bei kūrybiniuose ar kultūriniuose renginiuose; iš esmės neturi įtakos jų kasdienį gyvenimą lemiantiems sprendimams (EAPN, Eurochild, 2013, p. 11).

Ekonominė krizė Portugalijoje ir taupymo planų poveikis vaikų gyvenimui

Taupymo planų įgyvendinimas turi tiesioginių ir netiesioginių padarinių vaikų gyvenimui bei gerovei. Vaikai, kurių gyvenimo sąlygos tiesiogiai priklauso nuo tėvų, pastebi, kad ekonominė krizė juos veikia skirtingai, nes tai lemia įvairūs veiksniai. Nedarbingumo rodikliai – vienas stipriausių ir svarbiausių veiksnių. Pastaraisiais metais nedarbingumo rodikliai Portugalijoje nuolat auga: nuo 2008 m. 25–54 metų žmonių nedarbingumo lygis nuo 7,3 proc. šoktelėjo iki 14,8 proc., o 55–64 metų žmonių – nuo 6,6 proc. iki 12,8 proc. (INE). Didžiausias šuolis pastebimas analizuojant jaunimo situaciją: jaunimo nedarbingumo lygis 2008 m. siekė 16,5 proc., o 2013 m. net 40 proc. (INE). Be to, abiem tėvams vienoje šeimoje netekus darbo, visi šeimos nariai tampa priklausomi nuo valstybės politikos ir socialinių pašalpų, kurios taip pat buvo sumažintos. Be to, šalyje mažė-

Additionally, well-being needs to be defined in order to understand how different structural factors and/or public policies impact children's lives. Unicef (2010) has defined major aspects of child well-being: material well-being, health and safety, educational well-being, family and peer relationships, behaviours and risks, and subjective well-being (i.e., how children feel about themselves). Even though material conditions are not the sole determinants of well-being, they play a large part, especially on providing conditions to access different resources, namely those that help with accessing fundamental rights and promoting social inclusion.

Hence, as EAPN and Eurochild report, being in poverty can mean different things for children, namely: not having enough to eat or a healthy diet; not being able to afford new clothes or decent shoes; not having the equipment that other children take for granted in their country such as books and equipment for school or leisure equipment such as a bicycle or skateboard; living in poor or overcrowded housing: sharing rooms and living in a cramped space; living with inadequate heating and in a home suffering from dampness; lacking a quiet place with enough room and light to do homework; not being able to afford proper health care or high-quality child care or to go to a good school or to get help when needed; having little chance to play in decent non-vandalized playgrounds or to take part in sports and creative / cultural activities; or having little say in the decisions that affect daily life (EAPN, Eurochild, 2013, p. 11).

The Portuguese crisis and the austerity plans – effects on children's lives

As was previously stated, the aim of this paper is to reflect on the ways through which the economic crisis affecting the general Portuguese population has impacted children in particular and promoted discrimination and a lack of opportunities in childhood. Right now we will focus on the first dimension: on general data about the ongoing policies that have been reducing social rights, increasing poverty rates and threatening basic rights such as educational and health rights to show their impact on children's lives.

The implementation of austerity plans has direct and indirect effects on children's lives and well-being. As highly dependent also on the adult's living conditions, children find themselves being hit differently by the crisis depending on a variety of fac-

jant darbo pasiūlai, išaugo emigracijos, ypač kvalifikuotų jaunų darbuotojų, mastai – 2008 m. iš šalies emigravo 20 357 portugalai, o 2012 m. – net 51 958 (Pordata, 2013).

Kitas svarus ekonominės krizės rodiklis – Vaikų ir jaunimo apsaugos komisijos (*angl.* CPCJ – Commission for Children and Youth Protection) pranešimai. Ši komisija kasmet analizuoja vaikų bei jaunimo gerovės tendencijas ir daugybę su vaikais bei jaunimu susijusių atvejų. Komisijos duomenimis, 2012 m. vaikų apsaugos srityje pastebėti šie pokyčiai:

- komisija užfiksavo daugiau probleminių vaikų apsaugos atvejų;
- daugiau vaikų kentėjo nuo deviantinio suaugusių šeimos narių elgesio;
- komisija dirbo su vis jaunesniais vaikais;
- padaugėjo smurto šeimoje atvejų;
- daugėjo mokyklos nebaigusiu vaikų;
- padaugėjo jaunimo, linkusio į rizikingas, t. y. piktnaudžiavimo narkotikais ir alkoholio vartojimo, situacijas;
- apsaugos sistemos akiratin pateko dvigubai daugiau vaikų ir jaunų suaugusių žmonių (15–21 metų);
- mažiems vaikams iki penkerių metų amžiaus atstovauja kiti žmonės.

Be to, kaip pastebėjo mokyklų direktoriai, prasidėjus krizei į mokyklą vaikai dažniau atvykdavo sočiai nepapusrūčiavę, ir tai neigiamai veikė asmeninius ir akademinius vaikų pasiekimus mokykloje. Šiai problemai spręsti imtasi tokių politinių priemonių:

- 2012 m. Portugalijos vyriausybė patvirtino specialią programą „Pusryčiai mokykloje“, kai vaikai pusryčiaudavo atvykę į mokyklą. 2012 m. lapkričio mėn. šioje programoje dalyvavo apie 5 500 vaikų.
- 2011 m. kai kurios Porto pradinės mokyklos per vaikų atostogas atidarė valgyklas, kad mažesnes pajamas gaunančių tėvų vaikai šokiadieniais galėtų papietauti mokykloje.

Pastaraisiais metais žiniasklaidoje daug dėmesio skiriama ekonominei krizei. Ji kone tapo pagrindiniu žmonių diskusijų objektu. Iš pradžių informacijos pateikimas nebuvo diferencijuojamas – ir vaikai, ir suaugusieji ją priimdavo iš tų pačių šaltinių. Tačiau suaugusiesiems pradedus nerimauti, kaip apie krizę reikėtų kalbėti su savo vaikais, imta svarstyti, ar vaikai pajėgūs kaip ir suaugę žmonės suprasti teikiamą infor-

tors. A strong and important indicator has to do with unemployment rates. In Portugal unemployment has been increasing over the last years – ever since 2008 it has gone from 7.3% to 14.8% in the 25–54 year olds; from 6.6% to 12.8% in the 55–64 year old range; and finally, youth unemployment with the highest score – from 16.5% in 2008 to 40% in 2013 (INE). Additionally, the rise in both parents unemployed in the same household throws families into a highly dependent relation with public policies and social benefits that have also been reduced. At the same time, emigration figures keep growing especially due to the lack of job offers in Portugal, and notably from highly qualified youth generations. In 2008, 20,357 Portuguese emigrated whereas in 2012 the number rose to 51,958 (Pordata, 2013).

Another strong indicator has to do with the reports from the CPCJ (Commission for Children and Youth Protection) that every year analyzes children's and young people's patterns of well-being and the number of cases submitted to this office. In 2012 a change of patterns on detected cases of child protection was observed. As the report states:

- more cases were reported to the Commission;
- higher number of children were exposed to deviant behaviours of adult family members;
- younger children were reported to the system;
- higher number of domestic violence cases;
- increase of school dropout;
- increase in risk situations, namely drug abuse and alcohol consumption in youth;
- twice as many children and young adults in the system (aged 15 to 21);
- small children until the age of 5 remain as a representative group.

Alongside these figures, over the last 2 years school directors have been reporting cases of children arriving to school without a proper breakfast. In order to avoid this, some political measures were taken into place:

- In 2012, school directors started to give notice that a growing number of children were going to school without having breakfast which affected their personal and academic performance at school. In order to solve the situation, the Portuguese Government created a special program – “Breakfast at school” – where children could have breakfast as they arrived at school. Around 5500 students were in the program in November 2012.
- Some elementary schools in Porto city, for example, started in 2011 to open the cafeterias on school holidays so that children from lower

maciją ekonominiais klausimais. Todėl specialiai šiai problemai skirtuose laikraščiuose, žurnaluose, televizijos laidose ir knygose pradėjo rasti diskusijų, patarimų, kaip krizės reiškinys aiškintinas vaikams.

Portugalijos nacionalinis UNICEF komitetas bei Šeimų ir šeimos politikos observatorija neseniai atliko du vaikų ir vaikystės tyrimus, kuriuose labai aiškiai išanalizavo svarbiausius taupymo politikos padarinių vaikų gerovei ir gyvenimo sąlygoms aspektus. Žemiau pateikiami pagrindiniai minėtų tyrimų rezultatai (Wall et al., 2014a; Wall et al., 2014b):

1. 2010–2014 m. valstybė gerokai apribojo ekonominę pagalbą šeimoms. Nuo 2010 m. sumažėjo net tik socialinę pašalpą (pvz., vaiko išlaikymo pinigai, socialinės lengvatos mokyklose, motinystės ir tėvystės, socialinės ir nedarbingumo išmokos) gaunančių šeimų, bet ir tų pašalpų dydis. Situaciją dar labiau komplikavo sumažėję atlyginimai ir išaugę mokesčiai.
2. Situaciją blogina ir tai, kad nėra vaikų ir šeimos politikos programų, nes valstybei sunkiau laikotarpiu su vaikais susiję politiniai klausimai nebelaikomi prioritetiniais, nors, iš kitos pusės, valstybės taupymo politikos poveikį skaudžiausiai jaučia ekonomiškai pažeidžiamiausias visuomenės sluoksnis.
3. Dabartinę portugalų vaikų situaciją galima apibūdinti remiantis šia nerimą keliančia statistika: nuo 2008 m. vaikai yra ta visuomenės grandis, kuriai gresia didžiausias pavojus atsidurti skurde; vienas iš keturių vaikų kenčia didžiulį materialinį nepriteklį; didelėms (41 proc.), vienos motinos arba vieno tėvo (31 proc.) ir bedarbių šeimoms gresia didžiausias pavojus atsidurti skurde; didžiausia tikimybė atsidurti skurde yra vienos bedarbės motinos arba vieno bedarbio tėvo šeimoje (90 proc.); per trejus metus (2009–2012 m.) 30 proc. portugalų vaikų neteko pašalpų; atsižvelgiant į aptariamos situacijos rimtumą, valstybės šeimos politika yra nepakankamai išvystyta, neapimanti visų bendruomenės narių ir neadekvati.

Apibendrinant galima pasakyti, kad: nuo krizės pradžios vaikų rizikos veiksniai tik padidėjo, todėl kyla grėsmė jų socialinei gerovei; kadangi daugėja rizikos (t. y. smurto šeimoje bei žalingų įpročių) ir mokslo nutraukimų

income families could have lunch during week days.

The crisis has been debated over the last years on a daily basis and is reported on different media channels. It has also become a major topic of family discussions, coffee shops, etc. Children listen and take in different information from the same source as adults do. Still, some parents and families started to question themselves on how they should be talking to children about the crisis and whether or not this was a topic in which the children should be as involved as the adults are. Debates, tips and books on how to explain the crisis to children have been emerging in the media. Some of the examples can be found in different press media, TV and books specifically designed for this purpose.

Two very recent reports on children and childhood – from Unicef's Portuguese Committee and the Observatory of Families and Family Policies – analyze in a very clear way the most important aspects of the effects of austerity policies in children's well-being and life conditions. From indicators in both reports (Wall et al., 2014a; Wall et al., 2014b), the following synthesis can be presented:

1. Between 2010 and 2014, there was a significant reduction in the economic support provided to families by the State. From 2010 on, access to social benefits that depend directly on family income – e.g., child support benefits, social action in schools, parental benefits, Social Income, and social unemployment benefits – were restricted not only in the amount of families that can benefit from them but also from the value of the benefits. The situation is even more serious when considering salary cuts and tax increases.
2. The absence of childhood and family policies makes it more serious since childhood is not a priority in the most urgent times and since regulation instruments on the effects of austerity policies on more vulnerable populations are inadequate.
3. As a result, the current situation of childhood in Portugal can be characterized by some alarming figures: since 2008 children have been the generational group with a higher risk of poverty; one in 4 children lives in severe material deprivation; the risk of poverty is higher in bigger families (41%), in single-parent families (31%) and in unemployed people; single-parent families with an unemployed parent present an almost absolute risk of poverty (90%); 30% of

atvejų, vaikai vis aktyviau dalyvauja įvairiose apsaugos programose; dėl valstybės aplaidumo padaugėjo ankstyvosios intervencijos pirmaisiais gyvenimo metais, ypač iki penkerių metų, atvejų; dėl rizikos veiksnių šeimoje vis daugiau vaikų gyvena institucijose (plg. CNPCJR, 2014). Vadinasi, visi socialinės krizės rodikliai tik pablogėjo!

Eurochild, UNICEF ir Užsienio plėtros instituto (plg. Frazer, 2014; De Neubourg et al., 2012; Harper et al., 2009) tyrimai, kuriuose buvo analizuojami ekonominės krizės padariniai vaikams iš istorinės ir sinchroninės perspektyvos, priėjo prie bendros išvados: dėl ekonominės krizės „padaugėjo vaikų mirtingumo ir sergamumo, vaikų darbo ir išnaudojimo, smurto prieš vaikus bei moteris ir kito šiurkštaus elgesio atvejų, suprastėjus švietimo kokybei vis daugiau vaikų nutraukė mokslus, pablogėjo maisto kokybė, socialinė apsauga ir vaikų emocinis stabilumas (gera savijauta)“ (Harper et al., 2009).

Be to, skurdas lemia ir tai, kad vaikai mažiau atsparūs ligoms, suaugusieji patiria emocinių ir neuropsichologinių sutrikimų (Alves and Rodrigues, 2010). Todėl nenuostabu, kad ekonominė ir socialinė krizė kasdieniam vaikų gyvenimui suteikė nestabilumo, papildomų sunkumų, o tėvus netgi paskatino imtis smurto bei prievartos prieš savo atžalas. Žinoma, vaikai, susidūrę su tokiais emociniais problemomis ir tokiu elgesiu šeimoje, nepaprastai kenčia.

Be šiurkštaus ir netinkamo elgesio, materialinis nepriteklus dažnai trukdo žmonėms dalyvauti visuomeninėje veikloje. Skurdas ir socialinė atskirtis – nuo įvairių veiksnių priklausantys daugialypiai reiškiniai (plg. Bastos et al., 2008), naikinantys visuomenės ryšius ir skatinantys atsiskirti nuo bendruomenės, o tai neišvengiamai mažina žmogaus norą dalyvauti visuomeninėje veikloje. Keletas mažai uždirbančių šeimų tyrimų rodo, kad vaikų galimybes dalyvauti socialiniuose užsiėmimuose riboja pinigai. Ne mažiau vaikai kenčia, negalėdami įsitraukti į kolektyvinę veiklą: jie retai dalyvauja arba apskritai nedalyvauja svarstant kolektyvui aktualius klausimus ir priimant sprendimus, jų nuomonės labai paisoma. Apskritai vaikai yra retai pastebimi ir išgirstami, nes dažniausiai akcentuojama viešoji nuomonė apie krizę ir šeimos kasdienes poreikius.

Portuguese children have lost their children's benefits in three years (2009 to 2012); public policies drawn for families are clearly insufficient, non-integrated and inadequate regarding the severity of the situation.

Therefore, since the beginning of the crisis all indicators of children's exposure to risk situations have been aggravated in strict relation with their social situation; children entering the protection system have increased due to the exposure to deviant behaviours (that is, family violence and addiction behaviour) and by school dropout; children with early intervention in the first years of life, especially those until five years old, have had a significant increase, especially due to "negligence"; the number of children living in institutions (that is, the ones that demand a higher protection intervention regarding family risks) has also increased (cf. CNPCJR, 2014). Hence, the clearest indicators of social crisis have all increased!

Several international reports from Eurochild, Unicef, Overseas Development Institute (cf, respectively, Frazer, 2014; De Neubourg et al., 2012; Harper et al., 2019), that analyze a historical and synchronic perspective of the effects of the economic crisis in childhood all converge into the same idea: the impacts of the crisis are seen in the "increase of childhood mortality and morbidity, of child labour, of children's exploitation, of violence against children and women and other forms of abuse, on the decline of the quality of education and increase of school dropout and on the loss of nutritional quality, of social protection and of emotional wellbeing" (Harper et al., 2009).

The higher exposure of children to disease and the emotional and neuropsychological disturbance of adults is one of the identified effects emerging from poverty situations (Alves and Rodrigues, 2010). These factors have been intensified in consequence of the economic and social crisis with particular impacts in children's daily life contexts characterized by instability, disruption and even violence and abuse from parents. It is natural that children would suffer in a particular way with this exposure to emotional problems and disease inside the family.

Besides this exposure to disruptive and even behaviours, economic deprivation frequently leads to lower real possibilities to participate in social activities. Poverty and social exclusion are multifactorial and multidimensional phenomena (cf. Bastos et al., 2008), having one of its manifestations in the

Ką vaikai galvoja apie „krizę“

Nagrinėjamos problemos kontekste būtina aptarti, kaip krizės padarinius kasdieniame gyvenime suvokia patys vaikai. Tam analizuoti jų pasisakymai apie krizę. Kad vaikai supranta tokias sudėtingas problemas kaip ekonominė krizė, liudija dviejų mokslinių tyrimų pavyzdžiai.

Ekonomistams į vaikus reikia žiūrėti kaip į aktyvius veikėjus, turinčius tam tikrų poreikių, kurių jie siekia netgi jausdami suvaržymus iš suaugusių žmonių. Ši situacija ne tik teisinga vaikų atžvilgiu, bet ir patenkinama tikslumo reikalaujančių žmonių poreikius bei praturtina supratimą apie žmogaus elgesį. Apsvarstydami vaikų realias, o ne tariamas arba idealizuojamas veiklas bei pasirinkimus ir jų gebėjimą, kiek tai yra įmanoma, veikti savarankiškai, griauame tradicinį mąstymą ir galbūt net tam tikros politikos rekomendacijas daugeliui gyvenimo sričių (Levinson, 2000, p. 127).

Viename iš dviejų minėtų mokslinių tyrimų, siekiant spręsti vaikų pilietybės ir politinio aktyvumo klausimus, buvo stebimi vienos miesto pradinės mokyklos trečios klasės mokiniai. Tyrime naudotos įvairios stebėjimo technikos ir vaikų savaitinio susirinkimo pastabos bei įrašai. Tikslinė tyrimo grupė – dvidešimt 8–9 metų vaikų (12 mergaičių ir 8 berniukai) iš skirtingų socialinių sluoksnių. Siekiant aptarti vaikams kylančias problemas ir išsiaiškinti, kuriose srityse jie norėtų turėti žodžio teisę, buvo organizuojami klasės susirinkimai. 2010 m. gruodžio mėn., kai ekonominė krizė jau pradėjo skaudžiai smogti portugalų vaikų namiškiams, du vaikai sugalvojo temą klasės susirinkimui. Jie specialiai klausėsi kalbų apie krizę namuose bei per žinių televiziją ir pradėjo svarstyti, ką jie, kaip vaikai, galėtų padaryti, kad padėtų savo šeimoms. Dvi mergaitės atliko tyrimą su tėvais namuose ir sugalvojo krizės įveikimo būdų, kuriuos galėtų aptarti su savo bendraamžiais. Pirmasis siūlymas buvo pirkti daugiau portugalų produktų. Ant įvairių produktų brūkšninių kodų, prasidedančių skaičiais 560, atsirado simbolis „Pagaminta Portugalijoje“. Taigi vaikai, norėdami padėti šalies ekonomikai, diskutavo, kodėl reikėtų pirkti produktus, kurių brūkšninis kodas prasideda 560. Mergaičių domėjimasi būtent šia sritimi paskatino vienos iš mergaičių teta, kuri turėjo savo parduotuvę ir nerimavo, kad dėl krizės žmonės nemėgė pirkti mažiau produktų.

degradation of social ties and provoked self-marginalization which can be seen in the loss of participative capacities. Several studies on low income families suggest that with limited available money children's social activities could be diminished. Furthermore, children also suffer from not being part of a collective life: their participation in collective decision processes is very limited or absent, and the possibility for them to express their opinion is highly unlikely. With these circumstances, the effect of childhood's invisibility is intensified in a moment where public opinion on the crisis and the attention to families in response to daily needs is sharply focused.

Children's perspectives on the "crisis"

Following what was argued, we aim to discuss also how children are capable of perceiving crisis effects in daily life contexts by analyzing their discourses on the matter. Two examples from two research projects are presented in order to maintain the idea that children are capable of understanding complex issues such as economic issues.

Economists need to consider children as agents with preferences, upon which they act to the extent possible given the constraints of adult restrictions. This is not only fair to children, it is also appropriate in the interests of accuracy and an enhanced understanding of human behaviour. Considering children's actual (rather than assumed or idealized) activities and preferences and, insofar as possible, children's agency, is likely to challenge conventional conclusions and, perhaps, policy recommendations in many arenas (Levinson, 2000, p. 127).

From the research conducted by one of the authors, children's citizenship and political participation was observed at a primary school in an urban area with a 3rd year class, using observation techniques, focus groups with children and observation and transcripts of children's weekly assembly. The group was composed of 20 children, aged 8 and 9 years old, 12 girls and 8 boys from different social backgrounds. The teacher of the 3rd graders used classroom assemblies to discuss matters that concern children and where they believe that they should have a say. In December 2010, when the crisis was already starting to hit hard at Portuguese households, two children presented a topic for discussion during the assembly. Specifically, they were hearing about the crisis both at home and on TV and starting to wonder what their role as children could be to help their families. The two girls

Mokiniamis taip pat pasidalijus pagrindinėmis žiniomis apie ekonomiką ir aptarus, kaip pirkdami portugališkus produktus jie galėtų padėti vietinėms parduotuvėms ir šalies ekonomikai, diskusija pakrypo kita linkme. Kadangi buvo gruodis, vaikai nekantriai laukė Kalėdų ir su tėvais bei kitais šeimos nariais svarstė, ką norėtų gauti dovanų. Žinoma, dauguma jų norėtų konkrečių brangių žaislų. Vadinasi, jie turėjo sugalvoti skirtingų būdų, kaip būtų galima susidoroti su jų Kalėdinių dovanų poreikiais.

Mokytojas: Jūs taip pat paminėjote kažką apie Kalėdų dovanas?

M: Taip, mes turėtume prašyti sukučių iš savo tėvų.

Mokytojas: Tikrai taip, nes sukučiai yra...?

Vaikai: Pigesni!

Mokytojas: Puikus pasiūlymas!

M: Bet ką daryti, jeigu mes nemėgstame sukučių?

Mokytojas: Galbūt pabandyti paprašyti kažko už tokią pat kainą. Apsvarstykime šį klausimą...

M: Ką daryti, jeigu mums nepatinka sukučiai?

P: Tuomet prašykime lėlės!

Vaikai: Lėlės?

Berniukas: O ką daryti mums? Kam mums lėlė?

Mokytojas: Taigi ką tu tuomet galvoji?

S (mergaitė): Na, tuomet galėtume pagalvoti apie paveikslus. Vienas paveikslas kainuoja... 8 eurus ir 99 centus... Tiek pat, kiek sukutis.

P: Lėlė!

Mokytojas: Lėlė kainuoja labai brangiai. Apie 70 eurų... Gal net daugiau?

M (berniukas): Aš žinau kai ką tikrai pigaus!

Mažas sukutis kainuoja vos 3 eurus!

Mokytojas: Gerai, bet ji nemėgta sukučių, ji mergaitė... Jeigu jai sukučiai nepatinka, mums reikia kito sprendimo. Vieną idėją turiu omenyje, bet noriu, kad ją man pasakytumėte jūs...

C (berniukas): Na, mes juk turime žaislinius automobilius „Hot wheels“. Jie kainuoja tik 1 eurą...

M: Taip, bet joms tie automobiliai nepatinka! <...>

M: Jie galėtų nupirkti žaislines parduotuves!

P: Naminių gyvūnėlių parduotuvių žaislus!

<...>

did some research with the parents at home and presented possibilities to discuss with their peers. The first proposal that was presented was the possibility of people buying more Portuguese products. The “made in Portugal” symbol was marked in different products on the bar codes starting at 560. Thus, in order to help the national economy children discussed why they should buy the 560 products. What triggered the curiosity was the fact that one of the girls had an aunt that owns a store and was concerned with people buying fewer things because of the crisis.

Following a debate where teacher and students also discussed why buying Portuguese products could actually help stores and local economies – where basic economic knowledge was shared with the children – they also took the discussion to a different level. Since it was December, they were already excited about Christmas and were already talking to their parents and families about what they would like to get. Most of them would ask for specific toys that are expensive, meaning that they needed to think about different solutions for their Christmas gifts.

T – You also said something about Christmas gifts?

M – Yeah, we should buy Beyblades to help our parents.

T – Yes, because Beyblades are...?

Children – cheaper!

T – Excellent suggestion!

M – But what if we don't like Beyblades?

T – Maybe you try to get something at the same price. Listen to a pertinent question from M...

M – What if we don't like Beyblades?

P – You buy a Barbie!

Children – A Barbie?

Boy – What about us? A Barbie?

T – So, what do you think?

S (girl) – Well, we could buy a set of paintings which is like... 8 Euros and 99... the same as the Beyblade...

P – A Barbie!

T – A Barbie is really expensive. It's around 70 Euros... more?

M (boy) – I know something really cheap! There's a little Beyblade that only costs 3 euro!

T – Ok but she does not like Beyblades, she's a girl... If she doesn't like them we need a different suggestion. I think there is one but I would like you to be the ones pointing it out...

C (boy) – Well, we have the Hot Wheels that only cost 1 Euro...

Ši diskusijos ištrauka atspindi, kad vaikai suvokia tam tikrus ekonominės krizės padarinius jų gyvenimui ir apriboja jų tėvų galimybes lūkesčiams patenkinti. Tačiau greičiausiai dar svarbiau tai, kad ši diskusijos ištrauka rodo, jog vaikai turi pakankamai žinių, kad bandytų ieškoti jų ekonomiškai sudėtingai situacijai palankių sprendimų.

Panašiai ir kitame moksliniame tyrime, atliktame vienoje Bragos valstybinėje mokykloje, vaikų buvo teirautasi apie įvairius krizės aspektus.² Kokybinėje analizėje dalyvavo penkiolika 9–10 metų vaikų. 12 vaikų buvo iš šeimų, kuriose gyvena su abiem tėvais, du vaikai – vienos motinos / vieno tėvo šeimoje, o vienas tyrime dalyvavęs vaikas – be abiejų tėvų.

Vaikams buvo užduota daug įvairių klausimų apie krizės kėčiamą jų šalį. Tyrimas atskleidė prieštarūngus rezultatus. Beveik 93 proc. vaikų mano, kad jų šalies ekonominė situacija yra prasta. Mateus (9 metai) teigia, kad „mes girdime, jog gyvename didžiulės krizės laikais... kad situacija yra bloga, nes neturime pinigų“, o Sara (10 metų), – kad „mes girdime, jog gyvename krizės laikais... todėl turime taupyti.“ Tačiau yra ir vaikų, kurie Portugaliją laiko ekonomiškai saugia šalimi. Pavyzdžiui, Marco yra įsitikinęs, kad „Portugalija yra saugi, nėra jokios ekonominės krizės ar kažko panašaus...“, o João (10 metų) tvirtina, kad Portugalija yra „labai sveika.“

Beveik pusė tyrime dalyvavusių vaikų įsitikinę, kad jų šalis „serga“. Vadinas, jie visiškai supranta, kas vyksta jų šalyje ir kokių kyla socialinių problemų. Kai kurie vaikai labai atsargiai vertina situaciją savo šalyje. Mateus (9 metai) teigimu, visuomenėje „viešpatauja skurdas ir liūdesys“. Marco (9 metai) neslepia, kad „kartais pasitaiko kritinių situacijų“, kurias sunku nuspėti ir kontroliuoti. Eva (10 metų) kalba apie mirtinai pavojingą socialinę realybę: „Yra labai, labai blogai“, o Rui (9 metai), kalbėdama apie padėtį šalyje, užsimena apie „labai prastą šalies būklę“. Galiausiai Tiago (9 metai) pastebi, kad šalis „labai serga“.

Vaikų taip pat buvo paprašyta pakalbėti apie ekonominės krizės padarinius jų kasdieniame gyvenime. Analizuojant vaikų pasisakymus, buvo nustatytos dvi kategorijos: savo gyvenime patirti krizės padariniai ir apmąstytini kri-

M – Yeah, but they don't like it!!

(...)

M – They could buy the pretend play stores!

P – Pet shops toys!

(...)

From the transcripts it is possible to understand how children are not only able to understand specific implications of the economic crisis in their own lives and on adult's abilities to fulfil specific demands but also, and maybe more importantly, they show how they are competent enough to question their own role in finding solutions adequate to their position.

Another research conducted in a public school in Braga also inquired children on different aspects on the crisis². The qualitative study was conducted with a group of 15 children aged 9 to 10 years old. 12 belonged to nuclear families living with parents, 2 to one parent families and 1 without both parents.

Children were asked a variety of questions and the results show an ambivalent portrait from children on a “country in crisis”. Almost 93% of children consider that the country is in a bad economic condition / situation: as Mateus says (9 years old), “We hear that there is a huge crisis...we are in a bad situation, there is no money”, or Sara, (10 years old) “We heard that we are in crisis and that...we must save money”. Meanwhile there are other children that consider that Portugal is a safe country; namely Marco, who states, “I think that (Portugal) is protected, there no accidents or stuff like that...” or João (10 years old) that considers that Portugal “is very well”.

Almost half of the children will state that the country is “bad” which leads to the belief they are fully aware of what's going on in the country and of social problems. Some children are very careful when analyzing the situation. As Mateus (9 years old) suggested: “There is poverty, sadness” in society. Marco (9 years old) doesn't hide that “sometimes there are emergencies” hard to predict and control. Eva (10 years) thinks of social reality as fatal: “it's really, really bad”, and Rui (9 years old) that identifies the country's situation as “in really bad shape”. Finally, Tiago (9 years old) observes that the country “is very sick”. Children were also asked to discuss the implications of the economic crisis in their everyday lives. From the content analysis we found two categories: lived implica-

2 Vaikystės sociologijos magistro daro tyrimą atliko Natália Machado (2013). Daro vadovė – Natália Fernandes.

2 Master's dissertation in Sociology of Childhood, conducted by Natália Machado (2013) and supervised by Natália Fernandes.

žės padariniai. Kalbėdami apie patirtus krizės padarinius, vaikai rėmėsi realiomis gyvenimiškomis situacijomis. Pedro (10 metų) kalba: „Kasdieniam gyvenime man kartais pritrūksta daiktų, kurių aš noriu... Kadangi neturiu dribsnių, turiu paprasčiausiai valgyti duoną...“ Vaikai supranta namiškius užklupusius sunkumus. Sara (10 metų) sako: „Gyvename krizės laikais, tad neturime daug pinigų...“

Kalbėdami apie apmąstytinus krizės padarinius, vaikai svarstė, kaip krizė gali paveikti jų gerovę ateityje. Mateus (9 metų), jausdamas, kad ateityje gali turėti mažiau galimybių, nerimavo, jog „vieną dieną krizė pasieks ir mano šeimą, o tada mes neturėsime pinigų maistui.“ Beje, kai mąstoma apie žmogaus gyvenimo sąlygas, dažnai būna daug lengviau kalbėti apie kitus žmones, o ne apie save. Hainsworth'as (2012) pastebi, kad vaikai ir jaunuoliai, kai yra klausinėjami apie gyvenimą skurde, labai retai susieja savo situaciją su nepriteklumi.

Vaikai, paklausti, kas labiausiai nukentėtų nuo krizės, išskyrė šias žmonių grupes:

- suaugę žmonės – 53 proc.;
- neturtingi žmonės – 46 proc.;
- vaikai – 33 proc.

Vadinasi, dauguma vaikų yra įsitikinę, jog ekonominė krizė stipriausiai smogia suaugusiems žmonėms, tuomet – neturtingiems žmonėms ir bedarbiams (46 proc.), o mažiausiai nukentčia vaikai. Mariana (9) galvoja, kad „krizė labiau paveikia mūsų tėvus, o ne mus, nes tai susiję su pinigais“. Evos (10) nuomone, „tėvai per krizę nukentčia labiau, nes jie turi pirkti prekes savo atžaloms“, o Anos (10) teigimu, „suaugę žmonės yra subrendę, tad geriau nusimano apie krizę, o vaikai neturi nė menkiausio supratimo šioje srityje“. Gilinantis į vaikų pasisakymus, svarbu pastebėti, kad jų suvokimu, krizė paveikia *kitus*, t. y. ne vaikus, o suaugusiuosius. Tai leidžia daryti prielaidą, kad taip elgdamiesi vaikai bando apsaugoti save nuo nemalonių krizių paveiktų žmonių vaizdinių.

Vis dėlto kiti vaikai jaučia tiesioginę krizės įtaką jų gyvenimo gerovei. Rui (9) sako, kad jaučia krizės padarinius, João (10) susimąsto apie vaikus, „nes jie badauja ir kyla kitų problemų...“, o Tiago (9) šaukia: „Krizė daro įtaką mano gyvenimui!“ Almeida (2009, p. 122) tvirtina, kad jeigu vaikų gerovė yra tėvų prioritetas, „dabartinė krizė, nors yra nematoma ir nenuspėjama, sėja visuomenėje nežinomybės jausmą ir

tions and cogitated implications. On lived implications children identified real situations in their daily lives.

Pedro (10 years old): “In my day life, sometimes I don’t have some stuff that I want... I don’t have cereal and I have to eat bread...” Some children can clearly identify difficulties in their households as Sara (10 years old) states: “Now we are in a crisis and do not have much money...”

On cogitated implications children identified future consequences on their well-being. Mateus (9 years old) stated that, “I’m worried that someday the crisis affects my family and then we have no money to buy food”, feeling the pressure of living in the future with fewer possibilities. We should also take into account that theory indicates that it is easier to talk about others than ourselves when the theme is our living conditions. As Hainsworth argues (2012), children and young people hardly associated their situation as one of living in poverty when interviewed about it.

Children were also asked on who would be more affected by the crisis and identified the following groups:

- Adults in general – 53%.
- Poor people – 46%.
- Children – 33%.

Analyzing data globally, we can argue that most children referred to adults as the ones most affected by the economic crisis, followed by poor people and unemployed (46%) and last, the generational group “children”. Mariana (9) considers that, “The crisis affects more our parents than us because of the money...” Eva (10) believes, “The adults are more affected because they have to buy the goods for children” and Ana (10) states, “The adults are grownup and know more about the crisis and children no, they don’t have any idea”. An important issue from children’s discourses is that the crisis affects *others* – the adults. In this sense, we could argue that children protect themselves from the image of being affected by the crisis.

Another group of children, however, considered that the crisis interferes directly with their well-being. As Rui (9) says, “The crisis affects me”, Tiago (9), “(The crisis) is affecting me!” and João (10), “Children... they became starved and other problems...” Assuming that children’s well-being is a parent’s priority, Almeida (2009:122) argues that “contemporary risk, invisible and unpredictable, origins a society of uncertainty where parent’s anguish seems to grow”. Freeman (1992) argues that “children who are not protected, whose wellbeing

didina tėvų sielvartą“. Kaip teigia Freeman'as (1992), „neapsaugoti vaikai, kurių gerovė nėra užtikrinama, negalės būti savarankiški“ (cit. Fernandes, 2007, p. 4).

Galiausiai vaikų paprašyta sugalvoti būdų krizei sustabdyti. Dauguma vaikų (88 proc.) neabejoja, kad norint nebijoti krizės ir ją įveikti, reikia taupyti. Rui (9) sako, kad „turiu būti atidesnis ir neišsipurvinti... taip sutaupysime pinigų pirkdami skalbimo priemones“, o Sofia (9) pasisako už „vandens, šviesos, dujų... drabužių ir kitų ne tokių svarbių daiktų taupymą“. Daugelio vaikų nuomone, taupymas yra geriausias būdas krizei įveikti. Du vaikai paminėjo, kad turėtų „leisti mažiau pinigų“ (tai ir vėl kalbą apie taupymą), o kitas vaikas tvirtino, kad norėtų padėti, bet nežino, kaip tai padaryti.

Vaikų įsitikinimu, atsakomybę dėl krizės turi prisiimti politikai. Būtent jų pareiga sugalvoti tokių politinių priemonių ir strategijų, kurios leistų efektyviai susidoroti su krize. Pavyzdžiui, kaip siūlo Rui (9), taupyti galima stengiantis „visą laiką neišsitempti, kad sumažintume išlaidas skalbimo priemonėms... išimtis galima taikyti maistui, kurį reikia dėti į švarius lėkštes“. Sofia (9) įsitikinusi, kad taupyti galima net ir paprasčiausiose kasdienėse situacijose, t. y. „taupant vandenį, dujas ir elektrą... drabužius ir kitus mažiau reikšmingus dalykus“. Gana kritiški vaikai ir vyriausybės narių atžvilgiu: Mateus (9) įsitikinęs, kad „reikia atleisti ministrą pirmininką Pedro Passos Coelho, nes jis blogai valdo šalį“, Pedro (9) įsitikinęs, kad „Prezidentas negali meluoti žmonėms. Jis privalo sakyti tiesą ir duoti žmonėms pinigų“.

Apibendrinant pristatytą diskusiją, galima išskirti dvi pagrindines tendencijas: pirmą, kiekvienas žmogus turėtų stengtis užkirsti kelią panašioms įvykiams ateityje ir, antra, dėl socialinės bei ekonominės krizės, vaikų įsitikinimu, kalti politikai. Vaikai pademonstravo, kad turi pilietinio atsakingumo jausmą, nes diskutavo kaip sąmoningi piliečiai, išreiškiantys savo nepasitenkinimą ir galvojančius apie vyriausybę, pajėgią susidoroti su krize.

Išvados – vaikų pilietybė pavojuje?

Analizuojant vaikų samprotavimus apie krizę, pristatytame tyrime vertinti ir globalūs ekonominiai krizės padariniai Portugalijos visuomenei, ir diskursyviniai krizės padariniai vaikams. Išskirtini trys pagrindiniai vaikų po-

is not assured will not be able to exercise their autonomy” (in Fernandes, 2007: 4).

Finally, children were asked to think about proposals to solve the crisis. Almost every child, 88%, uses the term “saving” as a way to crack and face the crisis. Rui says (9), “I have to be more careful and do not get dirty ... so we will save money in detergent...” and Sofia says to (9) “save in water, light, gas... clothes and other stuff with minor importance...”. Saving was the solution presented by the majority of children. Two children mentioned they should “spend less”, which is, again, saving, and another child said he would help but didn't know how. Children also showed some knowledge of government members and were clear on blaming politicians for the crisis. Therefore, the solution would have to be on them coming up with policies and strategies that could be effective in dealing with the crisis. For instance, as Rui (9) suggests, a strategy for saving is “not getting dirty all the time so you can save on detergent... only put the food you will eat on the plate”. As for Sofia (9), it's in the small things of daily life that we can save, “on water, gas and electricity ... in clothing and also other stuff not so important”

Another group of children considers that the politicians have the main responsibilities to solve the crisis. For Mateus (9), “The solution is to dismiss Passos Coelho (Prime Minister); he is running the country badly” and for Pedro (9) “The President can't lie to people. He must tell the truth to people and give money.”

This category reflects two main positions to face the crisis: first, that each of us should have attitudes to prevent something like this from happening again and, second, politicians that, according to children, are guilty for the social and economic crisis. Children also showed a sense of civic duty by acting as citizens in their discourses in voicing their discontent and actively participating in wanting a capable government.

Conclusions – children's citizenship at risk?

In this paper we looked both at the global economic effects of the crisis in Portuguese reality and at discursive effects of the crisis on children by trying to identify the main features of childhood representations on the crisis. We underline three main aspects of these representations. Firstly, children's pursuit of a political meaning and political responsibility for the crisis. This is a topic of high media coverage and children are also induced in produc-

žiūrio į krizę aspektai. Pirma, vaikai supranta, kad atsakomybę už krizę turi prisiimti politikai. Antra, vaikai pastebi krizės padarinius namų aplinkoje, tačiau susitelkia jie ne ties neprieklausiausią situaciją, bet svarsto apie galimas priemones susidoroti su krize (pvz.: rečiau valgyti ne namuose, trumpinti atostogas ir t. t.). Trečia, vaikai sugalvoja įvairių solidarinių būdų, kaip drauge šeimoje išgyventi krizės laikotarpį (pvz., reikia labiau taupyti pinigus, mažinti kasdienes išlaidas) ir galvoja, kaip reiktų elgtis atsidūrus kritiškoje padėtyje, kai sunku patenkinti net būtiniausius poreikius (vaikai svarsto galimybę dalytis drabužiais, žaislais, knygomis, maistu ir t. t.).

Valdžios sprendimai lėmė ir šeimos gėrovės standartų smukimą bei apribojimą, ir vaikų teisių suvaržymą. Deja, kritiškoje padėtyje atsidūrusi visuomenė ne tik nesusimąsto apie ekonominės krizės padarinius vaikams, bet ir nepagalvoja apie vaikų tokių teisių, kaip dalyvavimas, sprendžiant šali ištikusias problemas, užtikrinimą. Vaikų pilietybės įgyvendinimui trukdo nuskurdimo ir nesaugumo „natūralizavimas“. Krizė vaikų gyvenimą veikia įvairiai, ji ypač sustiprina vaikų priklausomybę nuo suaugusių žmonių, todėl plinta paternalistinės ir autoritarinės pažiūros.

Vis dėlto vaikai, paprastai lydimi savo tėvų, dalyvauja skirtingose pilietinėse ir politinėse demonstracijose. Šiais protestų ir sukilimų laikais ir vėl iškyla netikėtas *politinio vaiko* įvaizdis. Nėra jokio pagrindo manyti, kad šie politiniai veiksmai yra neteisėti ir netyčiniai; juos paprasčiausiai sugalvoja kritišką politinį mąstymą turintys vaikai. Vaikai aktyviausiai gina savo pilietines teises tada, kai akivaizdžiai mato, jog joms kyla grėsmė.

Ekonominė krizė, skaudžiausiai paveikianti mažesnes bei vidutines pajamas gaunančias šeimas ir akivaizdžiai išryškinanti didėjančią nelygybę tarp visuomenės narių, turi įtakos kiekvienam vaikui, tačiau juos veikia skirtingai. Kalbant apie tokias pagrindines teises kaip teisė į apsaugą ir aprūpinimą, reikia pabrėžti, kad labiausiai suvaržomos neturtingiausių vaikų teisės. Šiuo atveju galima paminėti net socialinę regresiją. Šios išvados verčia susimąstyti, kad vaikai – socialinė karta, kurios nariai yra kilę iš skirtingų socialinių sluoksnių, o tai suprantama, jeigu vaikų tapatybės klausimas nagrinėjamas atsižvelgiant į jų gyvenimo sąlygų įvairovę.

ing political opinions even if they do not stand out of a mainstream public opinion. Secondly, children tend to identify some effects from the crisis in their households contexts; yet, dominant discourses are not on pointing to deprivation but on referring to daily life situations interpreted as behavioural changes that are auto-induced in order to fight difficult times (eating out less, limited vacation time, etc.). Thirdly, children express in multiple ways solidarity ways to act on the crisis by trying to find solutions in family life (for example, bigger savings, daily expenses cuts) as well as defining action in emergency programs facing extreme need (clothes sharing, toy sharing, books and food, etc.).

Public policies have contributed to reducing and limiting a family's well-being standards and have in addition restricted children's rights. However, the general sense of social emergence has not only hidden the specific effects of the crisis in childhood on public opinion, but it has also kept out of discussion crucial issues on affirming children's rights such as participation. A "naturalization" of impoverishment and precariousness is in place, limiting the possibilities for a childhood citizenship. Children's lives conditions are affected in every dimension, namely the dependence on adults, bringing back paternalistic and authoritarian practices.

Nevertheless, multiple forms of resistance are arising with children's presence in different civic and political demonstrations generally accompanied by their parents. The unexpected picture of the *political child* re-emerges in these moments of protest and revolt. There is no reason to suppose that this political action is not legitimate, intentional and emerging from a political critical thought from children. A children's citizenship of resistance appears precisely when severe structural conditions of its restriction emerge.

The economic crisis affecting particularly lower income families and middle class families – there are clear indicators of an aggravation of inequalities – has effects on every child. However, it affects them in a differentiated way. It is the poorest children that suffer higher rights restrictions when it comes to basic rights such as protection and provision. One could even claim a social regression on this matter. This conclusion also urges us to the importance of considering at the same time childhood as a social generational category and the different social backgrounds of children, by dialectally articulating the identity of childhood with the diversity of their life conditions.

Literatūra • References

- Alves, A. A. M. &, Rodrigues, N. F. R. (2010). Determinantes sociais e económicos da Saúde Mental. *Revista Portuguesa de Saúde Pública*, 28(2), 127–131.
- Ariès, H. (1973). *L'Enfant et la Vie Familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Seuil. (1re Ed.: 1960).
- Bastos, A., Fernandes, G. L., Passos, J., Malho, M. J. (2008). *Um Olhar sobre a Pobreza Infantil. Análise das Condições de Vida das Crianças*. Coimbra: Almedina.
- Bastos, A., Nunes, F. (2009). Child Poverty in Portugal: dimensions and dynamics. *Childhood*, 16(1), 67–87.
- Bibi, S., Cockburn, J., Arnault Ch. E., Fofana, I., Ningaye, P. & Tiberti, L. (2010). *Impacts of the Global Economic Crisis on Child Poverty and Options for a Policy Response in Cameroon*. Florence: UNICEF Regional Office for West and Central Africa, Dakar, and UNICEF Innocenti Research Centre (Innocenti Working Paper No. 2010-04).
- Christensen, P., James, A. (2005). *Investigação com crianças. Perspetivas e Práticas*. Porto: ESE Paula Frassinetti.
- Cockburn, T. (2005). Children as participative citizens: a radical pluralist case for child-friendly public communication. *Journal of Social Sciences*, 9, 19–29.
- Cockburn, T. (2013). *Rethinking children's citizenship*. London: Palgrave Macmillan.
- Cohen, E. (2005). Neither seen or heard: children's citizenship in contemporary democracies. *Citizenship Studies*. Vol. 9(2), 221–240.
- Comissão Nacional de Proteção de Crianças e Jovens em Risco (2014). *Relatório Anual de Avaliação das Atividades das CPCJ no ano de 2013*. <http://www.cnp-cjr.pt/%5CRelatorio_Avaliacao_CPCJ_2013.pdf>.
- Comité Português para a UNICEF (2004). *Convenção sobre os direitos da criança*. Lisboa.
- Davis, J., Hill, M. (2006). *Introduction*. In Kay, E., Tisdall, J., Davis, M., Prout, A., Hill, M. (org.). (2006), *Children, young people and social inclusion. Participation for what?* Bristol: Polity Press. P. 1–14.
- De Neubourg, Ch., Bradshaw, J., Chzhen, Y., Main, G., Martorano, B. & Menchini, L. (2012). *Child Deprivation, Multidimensional Poverty and Monetary Poverty in Europe*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre (Innocenti Working Paper No. 2012-02).
- Eurochild & EAPN (2013). *Towards children's well-being in Europe. Explainer on child poverty in the EU*. Brussels.
- Fernandes, N. (2009). *Infância, Direitos e Participação. Representações, práticas e poderes*. Porto: Edições Afrontamento.
- Ferreira da Silva, A. P., Pereira, L. A., Correia, J. A. (2008). As marcas da pobreza na infância e juventude. A situação de risco entre expectativas e atendimento escolar. *Educação, Sociedade & Culturas*, 27, 155–173.
- Frazer, N. (2014). *From a Child Poverty and Wellbeing Perspective*. Eurochild.
- Hallett, Ch., Prout, A. (2003). *Hearing the Voices of children. Social Policy or a New Century*. London: Routledge Falmer.
- Harper, C., Jones, N., McKay, A., Espey, J. (2009). *Children in times of economic crisis: past lessons, future policies*. ODI. P. 1–12.
- Honig, M.-S. (2009). How is the child constituted in childhood studies? In Qvortrup, J., Corsaro, W., Honig, M.-S. (2009). *The Palgrave Handbook of Childhood Studies*. P. 63–77. London / NY: Palgrave-McMillan.
- Instituto Nacional de Estatística (2014). *População residente em Portugal com tendência para diminuição e envelhecimento*. <http://www.ine.pt/xportal/xmain?xpid=INE&xpgid=ine_destaques&DESTAQUESdest_boui=218629052&DESTAQUESmodo=2>.
- Invernizzi, A., Williams, J. (2008). *Children and Citizenship*. London: SAGE
- Jenks, Ch. (Ed.) (1992). *The Sociology of Childhood. Essential Readings*. Brookfield. Gregg Revivals. (2^a ed.).
- Levison, D. (2000). Children as economic agents. *Feminist Economics*, 6(1), 125–134.
- Lister, R. (2007). Why citizenship: where, when and how children? *Theoretical Inquiries on Law*. Vol. 8, 693–718.
- López, V., C. (2011). *Population and social conditions. Children were the age groups at higher risk of poverty or social exclusion in 2011*. European Union, Eurostat.
- Machado, N. (2013). *O lugar da infância em tempos de crise*. Dissertação de Mestrado em sociologia da Infância. Universidade do Minho, Instituto de Educação.
- Martorano, B., Natali, L., de Neubourg, Ch., Bradshaw, J., (2013). *Child Well-Being in Advanced economies in the late 2000s*. Unicef Office of research: Florence: UNICEF Innocenti Research Centre (Innocenti Working paper 2013-01).
- Percy-Smith, B., Thomas, N. (2009). *A Handbook of Children and Young People's Participation*. London: Routledge.
- Plummer, K. (2003). *Intimate Citizenship. Private Decisions and Public Dialogues*. Seattle: University of Washington Press.
- Prout, A. & James, A. (1990). “A new paradigm for the Sociology of childhood? Provenance, Promise and Problems”. In A. James & A. Prout (Ed.) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. p. 7–34). London: The Falmer Press.
- Prout, A. (2005). *The future of childhood*. London: Routledge.
- Qvortrup, J. (2005). Editorial: warning and generosity. *Childhood*, 12, 275–280.
- Qvortrup, J. (2010). A tentação da diversidade – e seus riscos, *Educação e. Sociedade.*, Campinas. V. 31(113), 1121–1136.

Sarmiento, M. J. (2013). A sociologia da infância e a sociedade contemporânea. Desafios conceituais e praxeológicos. In R. T. Ens & M. C. Garanhani (org.), *Sociologia da Infância e a Formação de Professores*. P. 13–46. Curitiba: Editora Universitária Champagnat.

Sarmiento, M. J. (em publicação). *Privação e Resistência. Perspetivas das crianças sobre a crise económica e social*.

Sarmiento, M. J., Marchi, R. (2008). Radicalização da Infância na segunda modernidade. Para uma sociologia da Infância crítica. *Configurações*, 4, 91–113.

Shier, H. (2010). Children as Public Actors: navigating the tensions. *Children & Society*. V. 24, 24–37.

Tomás, C. (2011). *Há muitos Mundos no Mundo. Cosmopolitismo, participação e direitos da criança*. Porto: Edições Afrontamento.

Trevisan, G. P. (2014). “Somos as pessoas que temos de escolher; não são as outras pessoas que escolhem por nós”. *Infância e cenários de participação pública: uma análise sociológica dos modos de codificação das crianças na escola e na cidade*. Tese de Doutoramento em Estudos da Criança. Universidade do Minho.

UNICEF (2014). *El estado mundial de la infancia de 2014 en cifras. Revelando las disparidades para impulsar los derechos de la niñez. Todos los niños y niñas cuentan*. Nueva York: UNICEF.

Wall, K., Almeida, A. N., Vieira, M. M., Cunha, V., Rodrigues, L., Coelho, F., Leitão, M., Atalaia, S. (2014b). *As Crianças e a Crise em Portugal: Vozes de Crianças, Políticas Públicas e Indicadores Sociais, 2013*. Lisboa: UNICEF.

Wall, K., Leitão, M., Atalaia, S. (2014a). *Principais Desenvolvimentos das Políticas de Família em 2013*. Lisboa: Observatório das Famílias e das Políticas de Família Instituto de Ciências Sociais da Universidade de Lisboa.

Wyness, M., Harrison, L., Buchanan, I. (2004). Childhood, Politics and Ambiguity: towards an agenda for children's political inclusion. *Sociology*. 38(81), 81–99.

Statistika pateikta naudojantis šiu interneto svetainių duomenimis:
INE – www.ine.pt
PORDATA – www.pordata.pt

Manuel Jacinto SARMENTO

Minho universiteto Švietimo instituto
profesorius, Minho universiteto Vaikystės
studijų centro tyrėjas.
Moksliniai interesai: vaikystės sociologija,
socialinė politika, vaikų kultūra, vaikų darbas.

PhD in Childhood Studies.
Associate Professor with Aggregation at the
Institute of Education, University of Minho.
Researcher at the Research Centre on Child
studies/Minho University.
Scientific interests: Sociology of Childhood.
Social policies. Children's cultures. Child labour

*Address: University of Minho, Institute of Education, Campus de Gualtar,
4700-051 Braga, Portugal
E-mail: Sarmiento@ie.uminho.pt*

Natália FERNANDES

Minho universiteto Švietimo instituto docentė,
Minho universiteto Vaikystės studijų centro
tyrėja.
Moksliniai interesai: vaikystės sociologija,
vaikų teisės, bendravimas su vaikais.

PhD in Childhood Studies with a
Specialization in Sociology of Childhood.
Auxiliary Professor at the Institute of
Education, University of Minho. Researcher at
the Research Centre on Child studies/Minho
University.
Scientific interests: Sociology of Childhood,
Children's rights, Children's participation,
Participatory research with children.

*Address: Instituto de Estudos da Criança (IEC)
Universidade do Minho, Campus de Gualtar, 4710-057 Braga, Portugal
E-mail: natfs@iec.uminho.pt*

Gabriela TREVISAN

Paulos Frassinetti aukštosios mokyklos docentė, Minho universiteto Vaikystės studijų centro nepriklausoma tyrėja. Moksliniai interesai: vaikystės sociologija, vaikų teisės ir dalyvavimas politiniame šalies gyvenime.	PhD in Childhood Studies with a Specialization in Sociology of Childhood. Assistant Professor at the Higher School of Education of Paula Frassinetti. External researcher at the Research Centre on Child studies /Minho University. Scientific interests: Sociology of Childhood, Children's rights and political participation.
---	--

*Address: Higher School of Education of Paula Frassinetti, Rua de Gil Vicente,
138, 4200-255 Porto, Portugal
E-mail: gabriela.trevisan@eseopf.pt*